

64

**Śląskie
Sprawozdania
Archeologiczne**

**Uniwersytet Wrocławski
Instytut Archeologii**

OSADNICTWO ŁUŻYCKICH PÓL POPIELNICOWYCH W DORZECZU ORLICY

THE LUSATIAN URNFIELDS SETTLEMENT IN THE ORLICE RIVER REGION

Zuzanna Bláhová¹, Martina Beková²

¹ Ústav pro archeologii, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Celetná 20, 110 00 Praha 1 / Katedra archeologie, Filozofická fakulta, Univerzity Hradec Králové, Rokitsanského 62, 500 03 Hradec Králové 3, e-mail: zuzana.blahova@ff.cuni.cz, ORCID ID 0000-0001-9924-8863

² email: bekova@moh.cz

Abstract: The paper presents the recent state of knowledge and new findings from the Urnfield Period (Reinecke BC/BD – HD/LtA) on the territory of the district of Rychnov nad Kněžnou. The landscape and natural conditions, the development of source basis and site types from the Bronze and Early Iron Age are described. The aim of future analysis will be to solve questions concerning the settlement development and the engagement of this region to the communication net at that time, focusing possible contacts to the neighbouring region of Kladsko/Kłodzko.

Keywords: Lusatian culture, settlement, Eastern Bohemia, Urnfield period, Orlica river

WPROWADZENIE

Podgórze Orlickie i dorzecze Orlicy we wschodnich Czechach nie należą do tzw. dawnego obszaru osadniczego, znanego z bogatych osad prehistorycznych; obszar ten nie był również intensywnie badany archeologicznie. Interesujący nas teren leży wśród gęsto zaludnionych regionów, jednak tylko częściowo położony jest on w strefie, przez którą przebiegają ważne trasy kontaktowe, chociaż niewątpliwie nie są to transeuropejskie szlaki pierwszego rzędu. Ostatnie odkrycia archeologiczne pokazują jednak, że w czasach pól popielnicowych w tym regionie znajdujemy zarówno dowody na bliskie i dalekie kontakty, jak i mikroregiony stabilnego osadnictwa, które mniej lub bardziej aktywnie uczestniczyły w tych kontaktach. Charakter i dynamika tych kontaktów muszą być przedmiotem dalszych badań, tak nowych badań terenowych, jak i oceny wcześniejszych badań i starszych odkryć w nowym kontekście.

Według obecnego stanu wiedzy z sąsiedniego rejonu Kłodzka znamy 18 stanowisk archeologicznych z czasów pól popielnicowych (Baron, Nowak, Bohr 2018, tam wcześniejsza literatura; z českich publikací patří připomenout obecné podsumování Tůma 1998). Do niedawna Kotlina Kłodzka z powodu braku zainteresowania ze strony archeologów jawiła się jako peryferia, zaledwie kilkanaście (choć zbadanymi i ważnymi) stanowiskami, położonymi głównie w centrum regionu. Rewizja starych odkryć i nowe badania (osady wielokulturowe w Ruszowicach i Korytowie ze śladami budynków oraz znaleziska ze starszej i młodszej epoki brązu – Montelius B III, jeszcze niewydatowana osada obronna na Górze Ptasznik z podwójnym kamiennym wałem obronnym) oraz wyniki badań nieinwazyjnych pokazują, okolice Kłodzka były nie tylko obszarem tranzytowym, ale miały też stabilne i długotrwałe osadnictwo, podobnie jak inne tereny w południowo-zachodniej Polsce.

Wyniki analogicznych badań w regionie Podgórze Orlickiego we wschodnich Czechach mogą stanowić dobrą podstawę do współpracy archeologów po obu stronach granicy.

Celem prezentowanego artykułu jest przedstawienie stanu wiedzy na interesującym nas obszarze tak, aby można było połączyć badania obu regionów i rozwiązać problemy o szerszym zasięgu. Bardziej szczegółowe analizy zostaną opracowane i będą publikowane stopniowo w oddzielnych studiach.

2. OKREŚLENIE OBSZARU BADAŃ I WARUNKÓW NATURALNYCH

Jako obszar modelowy wybrany został powiat Rychnov nad Kněžnou, który obejmuje różne typy krajobrazów, od górskiego terenu właściwych Gór Orlickich, poprzez podgórze i przedgórze, do dość łagodnego i położonego na uboczu Podgórze Orlickiego, aż po żyzne lessowe tereny okolic Kostelca nad Orlicą (dalej w tekście n. O.) i wreszcie równiny zalewowe obu Orlic, przecinane starorzeczami i regularnie kilkakrotnie w ciągu roku zalewane.

Rzeka Orlica (Vlček red. i in. 1984, 88, 274; Bína, Demek 2012, 248–249; Mapy.cz-Turistická) powstaje z połączenia rzek Dzika Orlica (Divoká Orlice) i Cicha Orlica (Tichá Orlice) przed miejscowością Týniště n. O. Obie należą do cieków III rzędu z dynamicznym reżimem wodnym. Dzika Orlica ma źródła po polskiej stronie masywu Deštné na wysokości prawie 750 m n.p.m., dalej jej bieg tworzy część czesko-polskiej granicy, zanim przed miejscowością Mezileší skręci na południe i zachód w kierunku Klášterec n. O., Žamberku, Potštejnu, gdzie opuszcza zamkniętą dolinę, przyjmuje prawobrzeżne dopływy: rzeki Zdobnice, Kněžná i Bělá ze średniowiecznym sztucznym kanałem Alba, a przez Kostelec n. O. płynie dalej na południe równiną Wypłaszczenia Trzebechowskiego (Trzebechovická tabule) do Albrechtic n. O. (247 m n.p.m.), gdzie

łączy się z Cichą Orlicą. Cicha Orlica wypływa powyżej miejscowości Horní Orlice na wschód od miasta Králíky, źródła znajdują się na wysokości 800–870 m n.p.m. W okolicy Králík płynie na zachód południowym krańcem Kotliny Kłodzkiej, w Mladkowie przecina Góry Orlickie i skręca na południe, płynie równolegle z Dziką Orlicą aż do Jablonného i Letohradu, przez Wyżyny Świtawskie (Svitavská pahorkatina), przez Ujście n. O. do Równiny Trzebechowskiej, oraz do Choceña i wąwozem między Płaskowyzami Wysokochwojeńskim i Brodeckim (Vysokochvojenská plošina, Brodecká plošina) przez Borohrádek do Albrechtic. W latach 80. XX w. średnie natężenie przepływu u ujścia rzeki Dzikiej Orlicy wynosiło 10,9 m³/s, a Cichej Orlicy – 7,02 m³/s. Orlica to kolejny ciek wodny płynący na zachód do Hradca Králové, skąd wpada do Łaby. Rzeki Dzika Orlica i Cicha Orlica i połączone w Orlicę w większości nie były regulowane i do tej pory mają naturalną formę, względnie odpowiadającą sytuacji pradziejowej.

Krajobraz Gór Orlickich i Podgórze Orlickiego (ryc. 1) został ukształtowany przez trzeciorzędowe tektoniczne pęknięcia i wypiętrzenia i późniejsze procesy erozji i denudacji, zwłaszcza aktywność cieków wodnych (Bína, Demek 2012). Góry Orlickie (Bína, Demek 2012 163–166) wchodzące w skład systemu Karkonosze – Jesioniki na badanym obszarze składają się z kilku podjednostek. Najwyższą partię zajmuje Deštenská hornatina (najwyższy szczyt to Velká Deštná 1115 m n.p.m., średnia wysokość 789 m n.p.m.), niewątpliwie tektonicznie wypiętrzona etchplena; tworzą ją przekształcone skały krystalicznego kompleksu orlicko-dešteńskiego, częściowo także

skały magmowe (gabrodiority), marginalne zlepieńce permskie i margle kredowe, na wschód od nich krajobraz wypłaszcza się i na Wyżynie Mladkowskiej (Mladkovská vrchovina, 440–465 m n.p.m.), w najniższym miejscu Gór Orlickich, przełamują się obie Orlice – historycznie tędy od dawna przebiegały drogi do ziemi kłodzkiej, w tym współczesne koleje. Wyższa Bukovohorská hornatina leży już poza obszarem powiatu. Od Náchodu do Dobrušky podgórze tworzy Wyżyna Nachodzka (Náchodská vrchovina, 296–833 m n.p.m.), przylegające Przedgórze Żamberskie (Žamberská pahorkatina, 300–657 m n.p.m.) rozciąga się od Vamberku przez Žamberk i Letohrad do Lanškrounu. Struktura geologiczna odpowiada Góróm Orlickim. W najniższych partiach skała macierzysta jest uzupełniona bądź czwartorzędowymi lessami i glinami lessowymi, bądź piaskami i żwirami naniesionymi przez rzeki w neogenie i czwartorzędzie. Najniżej położone części powiatu należą do systemu Płyty Czeskiej (Bína, Demek 2012, 248–249), którego podłoże geologiczne tworzą z jednej strony piaskowce kredowe, margle, mułki i łupki ilaste, lub ogólnie skały ilaste (Opočenský hřbet z najwyższym punktem przy wieży widokowej Osičina, gdzie znajduje się cmentarzysko z młodszego i późnego okresu epoki brązu Vojenice – 449 m n.p.m.; cyfel Wyżyny Czeskotrzebowski (Českotřebovská vrchovina) od południowego wschodu do zamku na górze Potštejn i miasteczka Doudleby n. O., na nim są położone m.in. grody Potštejn i Velešov), a z drugiej strony wzdłuż rzek czwartorzędowe piaski rzeczne lub eoliczne, żwir rzeczny, lokalnie lessy i gliny lessowe.

Ryc. 1. Krajobraz regionu podorlickiego – widok z wieży widokowej Osičina na Góry Orlickie, u stóp wieży wykopaliska na cmentarzysku Vojenice. Fot. M. Beková 2015

Dlatego tylko części terytorium z bardziej żyznymi glebami na lessach i glinach lessowych mogą być atrakcyjne dla rolnictwa, ewentualnie jeszcze na skałach kredowych, położonych na niższych wysokościach, ale bez zalewu. W regionie z przewagą podłoża kredowego nie ma źródeł surowców mineralnych możliwych do wykorzystania w pradziejach. Przypuszczalnie można brać pod uwagę jedynie płukanie złota w Złotym Potoku (Zlatý potok/Dědina): mogłaby z tym współgrać koncentracja złazisk złotych drutów i in. między Łabą a Dědiną, chyba że jest to złoto podkarkonoskiego lub innego pochodzenia (Lehrberger i in. 1997; Novák 2006). Znaczące może być jednak położenie różnych poziomów na szlakach komunikacyjnych. Z kolei w Górach Orlickich występują liczne, choć przeważnie niewielkie złoża rud metali i grafitu (Pokorný, Kraft, Symonová 2004, 5–7; Pokorný 2008). Znajdują się one poza obszarem znanego pradziejowego osadnictwa, rzadko na jego skraju, w niektórych przypadkach także w pobliżu przypuszczalnych dróg. Wciąż brakuje dowodów na ich wydobywanie w czasach pól popielnicowych, jednak nie możemy tego wykluczyć.

HISTORIA BADAŃ

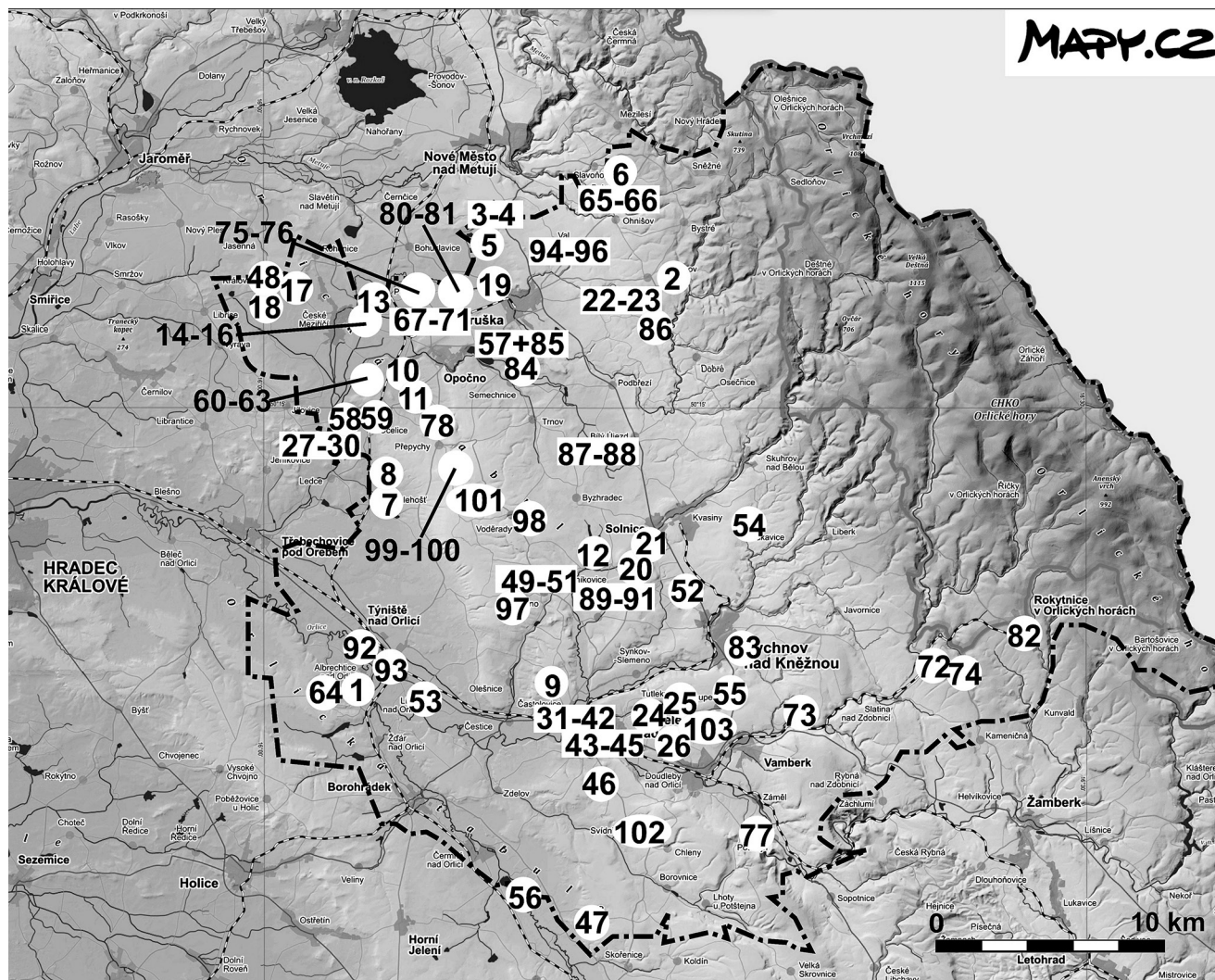
Przegląd dotychczasowych badań archeologicznych w regionie przedstawił po raz ostatni A. Flidr (Flidr 1995). Opisał on początki poszukiwań, przypadające na XVIII w., prowadzone przez arystokrację w wyjątkowych lokalizacjach (1778 – Pěčín, góra Wielka Suchá, 1747–1782 – Potštejn; Flidr 1995, 59). Badania te były motywowane ekonomicznym zainteresowaniem skarbami oraz naukową i kulturową ciekawością, nakierowaną głównie na poszukiwania rozmaitych kuriozów. Znaleźiska archeologiczne są później wymienione w zbiorach zamku w Opočnie, Kostelcu n. O. i Častolovicach. W późniejszych czasach czescy archeolodzy interesowali się tym regionem tylko marginalnie, choć intensywne działania badawcze dotyczyły okolic Jaroměra, a później, mniej intensywnie, także rejonu Náchodu. W drugiej połowie XIX w. działało tu wielu badaczy-amatorów i kolekcjonerów – nauczyciele w Vamberku (Josef Prokeš, a po nim Josef František Král), w Častolovicach nauczyciel G.J. Lašek. Od 1871 r. w Náchodzie pracował Jan Karel Hraše, prowadził on badania także w okolicach Nového Města nad Metují i miasta Dobruški, zaś odkrycia (aczkolwiek skrótowo) publikował. Głównie w okolicach Jaroměra pracował Josef Duška (czasami prowadził badania również na terenie powiatu Rychnov, który leżał na skraju jego obszaru aktywności), a później Ludvík Šnajdr, który również działał głównie na Połabiu. W 1891 r. powstało stowarzyszenie muzealne w Rychnovie nad Kněžnou, a w 1893 r. w Kostelcu n. O., które początkowo były dość aktywne w terenie i prezentowały swoje znaleźiska na wystawach. Niestety, te i inne lokalne muzea funkcjonowały niestabilnie, zależnie od aktywności poszczególnych osób, rzadko zajmujących się archeologią, później ich działania zostały zgodnie z prawem ograniczone lub zaniknęły. Znaczna grupa samodzielnych archeologów-amatorów w tym regionie sprawdzała i ratowała znaleźiska archeologiczne przez całe pierwsze półwiecze XX stulecia, natomiast zawodowe instytucje powstały tu dopiero pod koniec tego stulecia; do tej pory profesjonalna archeologia wkraczała tu tylko okazjonalnie.

Pojedyncze wykopaliska na cmentarzyskach łużyckich prowadziło tu Muzeum Narodowe w Pradze (1880 Korunka Jelení, 1906 Běstvin, 1910 Opočno). Z muzeum w Hradcu Králové, a dokładniej mówiąc z osobą Ludvíka Domečki, związane są badania cmentarzyska pod Třebešovem (1909 i 1911), następnie (1924–1926) eksploracja mogił kurhanowych na zboczach wzgórza Chlum koło Dobruški, stanowisk w okolicy Doudleb n. O. (wspólnie z J. Černým) i cmentarzysko w Kostelcu n. O. Na tym ostatnim intensywne wykopaliska prowadziło miejscowe towarzystwo muzealne. Badania te odwiedził ówczesny dyrektor Państwowego Instytutu Archeologicznego Karel Buchtela, w towarzystwie początkującego wówczas Jaroslava Böhma, który później sam odkrył tutaj dwadzieścia grobów i wrócił do tego regionu jeszcze w roku 1937, by zbadać dwa z kurhanów pod Běstvinami.

Po roku 1948 nastąpiła centralizacja sieci muzeów oraz profesjonalizacja dyscypliny. Do archeologicznego rozpoznania łużyckich pól popielnicowych znacząco przyczyniła się praca Víta Vokolka z muzeum w Hradcu Králové, zarówno ta intensywna naukowa, o szerokiej perspektywie, chociaż bardzo selektywna, jak i ta bardziej regionalnie zorientowana, chociaż w ramach możliwości jednego pracownika na cały region (dopiero od 1969 r. stopniowo dwóch do trzech). Profesjonalni archeolodzy miejscowego pochodzenia zajmowali się w okręgu mniejszymi badaniami. Dlatego nadal dużą część badań prowadzili lokalni krajoznawcy (niestety czasami wykazywali większy entuzjazm niż kwalifikacje, ale często stawiali się ważnymi współpracownikami archeologów muzealnych) i pojedynczy ukształtowani archeolodzy-amatorzy (przede wszystkim Jan Klen, a później Jan Boček). Od lat 80. XX w. pierwsi z nich zostali studentami archeologii, a następnie wykształconymi archeologami (Bohumír Dragoun, Jiří Militký). Również w muzeach regionalnych zaczęło przybywać archeologów, początkowo pojedynczo, a wyraźniejszy przyrost archeologicznych miejsc pracy przyniosły lata 90. i przejście muzeów pod zarząd samorządów po roku 2001.

Udział badań archeologicznych o charakterze naukowym w stosunku do archeologicznych badań ratowniczych przechylił się po roku 1990 absolutnie na korzyść badań ratowniczych, podczas gdy wkład naukowy i historyczny obu kierunków jest porównywalny. Niewymagające pod względem technicznym i organizacyjnym, jak również mało destrukcyjne badania powierzchniowe stawały się coraz popularniejsze wśród profesjonalistów i amatorów. Pojawienie się wykrywaczy metalu w latach 90. (w omawianym regionie dopiero po roku 2000) znacznie ułatwiło te badania. Niestety niekiedy w rękach nielegalnych poszukiwaczy miało również charakter niszczyielski. Jednak intensywna i systematyczna praca archeologów muzealnych ukierunkowana na pozyskiwanie wolontariuszy i opiekę nad nimi przynosi oczywiście również owoce w postaci wiedzy o dotychczas nieprzebadanych miejscach osadnictwa w regionie oraz spektakularnych znaleźiskach skarbów brązowych.

Obecnie na interesującym nas obszarze znajdują się 103 zweryfikowane stanowiska archeologiczne związane z czasami pól popielnicowych (ryc. 2). Znanych stanowisk jest więcej, jednak nie są one jeszcze zweryfikowane. Konieczne będzie sprawdzenie wiarygodności i dokładności ich lokalizacji, a także zrewidowanie możliwej duplikacji czy nawet multiplikacji.

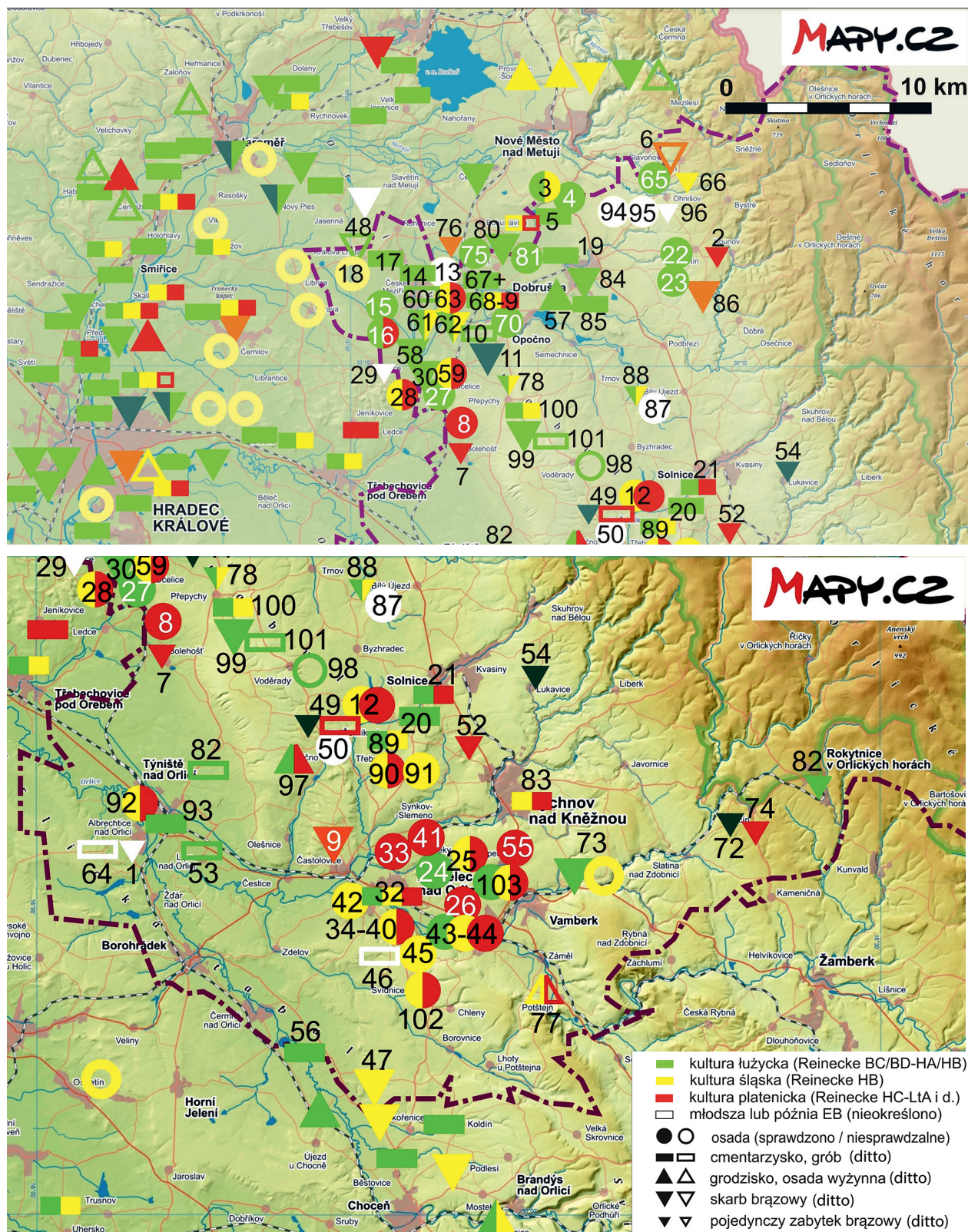
Ryc. 2. Osadnictwo Podgórze Orlickiego w okresie pół popielnicowych. 1 – Albrechtice nad Orlicí, 2 – Sudín, 3-4 – Běstviny-pole, 5 – Běstviny-Halín, 6 – Bohdašín, 7-8 – Bolehošť, 9 – Velká Ledská (Častolovice)-Na Čápích, 10-11 – Čánka, 12 – Černíkovice, 13 – České Meziříčí, 14-16 – České Meziříčí-Vranov, 17 – České Meziříčí-pole p. Bukače (skarb Králova Lhota 2), 18 – České Meziříčí-pole p. Drahoráda, 19 – Dobruška-V dolcích, 20-21 – Domašín, 22-23 – Domašín u Dobrušky, 24 – Doudleby nad Orlicí-Dlouhé hony, 25 – Doudleby n. O.-Na mokřinách, 26 – Doudleby n. O.-Loučka, 27-30 – Klášter nad Dědinou, 31 – Kostelec n. O.-stara cegielnia, 32-33 i 41 – Kostelec n. O.-nowa cegielnia i okolice, 34-40 i 42 – Kostelec n. O.-obszar miasta, 43 – Doudleby n. O.-Na baště, 44 – Kostelec n. O.-U Karasova kříže, 45 – Kostelec n. O.-na północ od dworca kolejowego, 46 – Kostelecká Lhota, 47 – Kostelecké Horky, 48 – Králova Lhota 1, 49-51 – Lično, 52 – Lipovka, 53 – Lipa nad Orlicí, 54 – Lukavice u Rychnova, 55 – Lupenice/Vamberk, 56 – Korunka-Jelení, 57 – Mělčany-Chlum u Dobrušky, 58 – Městec nad Dědinou, 59 – Městec nad Dědinou/Očelice, 60 – Mokré-Hájek/Na chmelích, 61 – Mokré 1, 62 – Mokré 2, 63 – Mokré - na zachód od wsi, 64 – Nová Ves u Albrechtic, 65-66 – Ohnišov, 67-69 i 71 – Opočno-okolice dworca kolejowego, 70 – Opočno-Dubina, 72 – Pěčín-przy mlynie, 73 – Peklo nad Zdobnicí, 74 – Pěčín-pole, 75 – Pohoří-pole, 76 – Pohoří-Zlatý potok, 77 – Potštejn, 78 – Přepychy, 79 – Pulice-továrna, 80 – Pulice-Halín, 81 – Pulice-Pulický, 82 – Rokytnice v Orlických horách, 83 – Rychnov n. Kn.-Sádky, 84 – Semechnice-okolice, 85 – Semechnice-Chlum, 86 – Horní Spáleniště, 87-88 – Trnov, 89-90 – Třebešův-Pod hájkem, 91 – Třebešův-Pod Voříškem, 92-93 – Týniště nad Orlicí, 94-96 – Val, 97 – Velká Ledská-Hradiště, 98 – Voděrády, 99-100 – Vojenice-Dřízna, 101 – Vojenice-wieś, 102 – Svidnice, 103 – Doudleby nad Orlicí-cegielnia i okolice.

Oprac. Z. Bláhová-Sklenářová. Wycinek mapy geograficznej: www.mapy.cz – Zeměpisná

Z tej liczby dla 81 stanowisk znany datę odkrycia. Przez kolejne dziesięciolecia, począwszy od roku 1870, obserwujemy wzrost ilościowy nowych stanowisk, przy czym do kategorii nowych znalezisk w rozumieniu niniejszego artykułu zaliczamy odkrycia z lat 2001–2018 (wykresy – ryc. 4, 5).

Do pierwszego okresu (1871–1890) zaliczają się znaleziska na polach, odkrywane dzięki wprowadzeniu nowoczesnych metod pracy w rolnictwie (głębsza orka, melioracje itp.), a tylko czasem pozyskane dzięki pracom budowlanym. Jednakże zasługi dla ich zachowania ma także postępująca oświata, działalność regionalnych muzeów i badaczy czy społeczne zainteresowanie znaleziskami. Chodzi tu o charakterystyczny dla tego

czasu, szerzej umocowany fenomen: V. Moucha (2005, 19) cytując W. A. von Brunn (1959, 2–6), który opisuje lata 1871–1890 jako okres największego przyrostu skarbów z przedmiotami metalowymi, pochodzących z wczesnej epoki brązu w środkowych Niemczech (wraz z okresem 1930–1940, jednak wtedy w Czechach była inna sytuacja ze względów historycznych). W badanym regionie na ten odcinek pradziejów przypada pięć skarbów przedmiotów metalowych oraz cztery informacje o grobach ciepłopalnych lub cmentarzyskach. Pierwsza koncentracja znalezisk obejmuje teren między miejscowościami České Meziříčí a Králova Lhota, gdzie w latach 1878 i 1879 na polach p. Bukača i p. Drahoráda kolejno znajdowano złote zwoje,

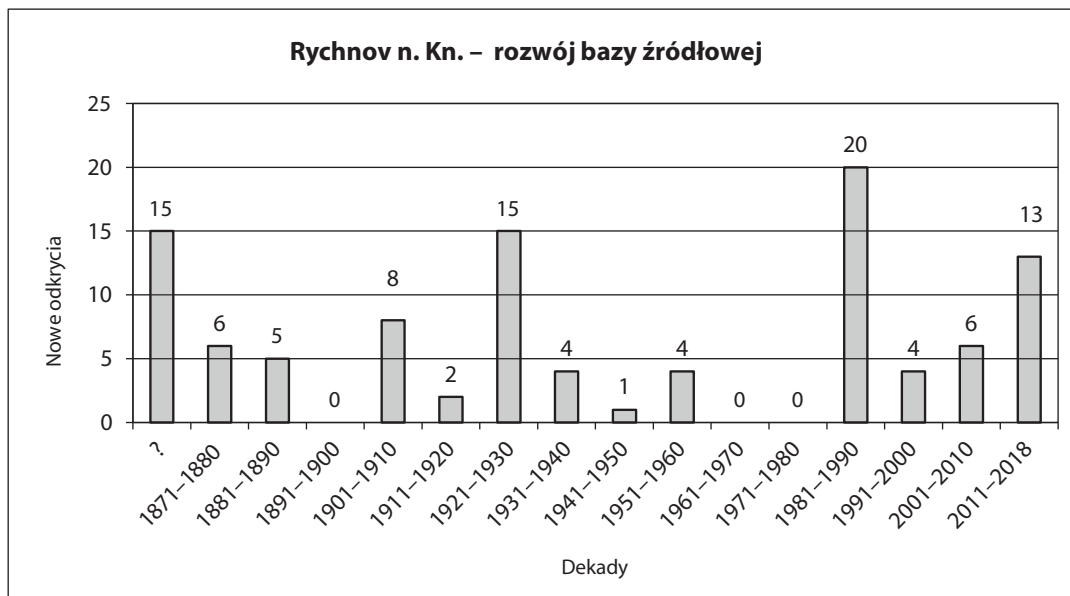

Ryc. 3. Osadnictwo Podgórz Orlickiego w okresie pól popielnicowych według kultur i typu stanowisk: a – mikroregion osadniczy 1, b – mikroregiony osadnicze 2 i 3. Dla orientacji w kontekście osadniczym są w sąsiadujących obszarach wyznaczone cmentarzyska, grodziska i skarby według szczegółowych publikacji (Čtverák *et al.* 2003; Kytlicová 2007; Smejtek, Lutovský, Militký 2013; Chvojka, Jiráň, Metlička 2017; Vokolek 1997, Vokolek 2003; bez numerów). Oprac. Z. Bláhová-Sklenářová. Wycinek mapy geograficznej: www.mapy.cz – Zeměpisná

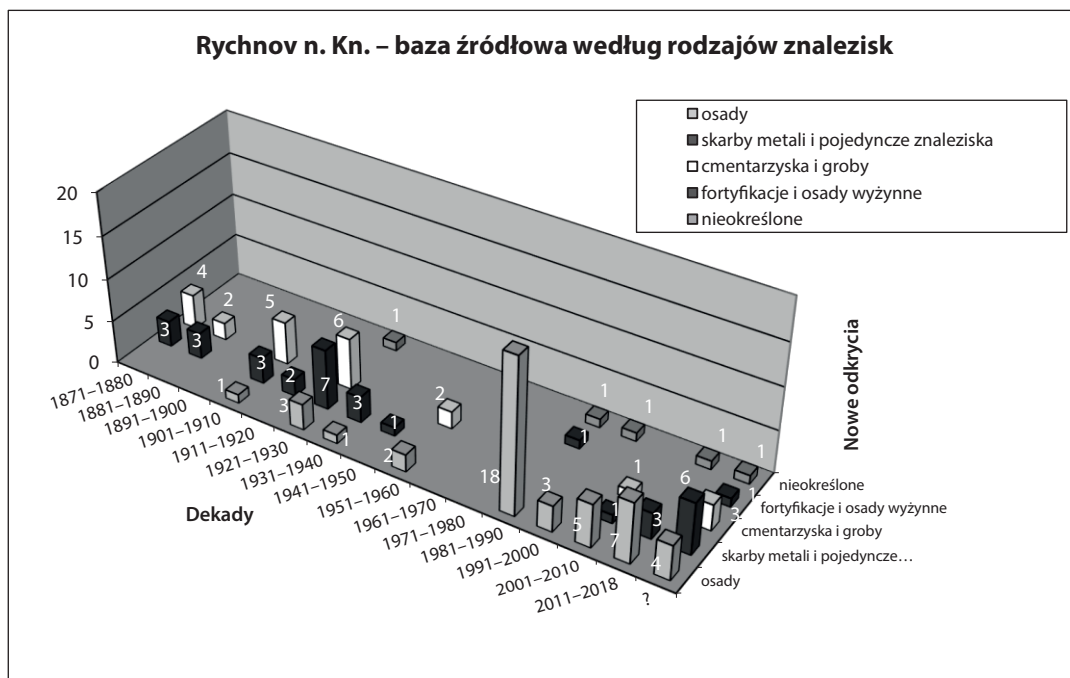
postrzępione druty i rurki, prawdopodobnie grób popielnicowy, zespół brązowych kółek (stan. 17, 18, 48), grot włóczni z kanału pod Vysokim Újezdem (1881, stan. 29), groby z Týniště n. O. i wątpliwy grób z Čánki (przed 1891 i 1881; stan. 93 i 10). Podobno już w 1879 r. właściciel lasu, hrabia Colloredo-Mansfeld, rozkopał kopce w lesie Halín koło Běstvin (stan. 5), jednak żadne relacje na temat znalezisk nie zachowały się. Odkrycie i badania słynnego cmentarzyska Korunka-Jelení (1880, stan. 56) oraz odkrycie brązowego miecza pod Lipovką w 1881 r.

(stan. 52) są związane z budową linii kolejowej. W 1897 r. znaleziono skarb Častolovice – „Na čápích” (stan. 9). Wprawdzie rozpoczęło się już w tym okresie wydobywanie gliny w tzw. starej cegielni w Kostelcu n. O. (Militký 2006), ale doniesienia o odkryciach są jednak bardzo niekompletne, a na temat czasów pól popielnicowych z tego rejonu nie wiemy nic.

Dziewięć stanowisk odkryto w dekadzie przedwojennej 1901–1910, a kolejnych dziewięć w pierwszej dekadzie pierwszej Republiki Czechosłowackiej 1921–1930. W drugiej dekadzie

Ryc. 4. Wykres rozwoju bazy źródłowej w regionie według daty odkrycia. Oprac. Z. Bláhová-Sklenářová

XX w. nie zarejestrowano żadnych odkryć, co może być związane z trudnymi warunkami gospodarczymi podczas pierwszej wojny światowej. Dokonane odkrycia ponownie wiążą się z pracą na polu, w ogrodzie, w lesie (karczowanie pni), budową domów i fabryk. Jako znaczący czynnik wkracza do regionalnej historii górnictwo w tzw. nowej cegielni w Kostelcu (najpóźniej w latach 40. XX w.). Wspomniane cmentarzysko (stan. 32) zostało odkryte w 1926 r.; kiedy stanowisko było badane, znajdowało się jeszcze na polach majątku, cegielnia objęła obszar cmentarzyska w późniejszym czasie. Do pogłębienia wiedzy o cmentarzyskach popielnicowych przyczyniają się pierwsze profesjonalne badania archeologiczne prowadzone na początku XX w. (Muzeum Narodowe w Pradze, J.L. Pič i jego asystent V. Landa 1910 – Opočno, nr 67; Muzeum Hradec Králové, L. Domečka i jego asystent F. Žaloudek 1909 i 1911 – Třebešov, nr 91). W czasie pierwszej republiki działalność rozpoczyna także archeolog amator Jan Klen (1907–1983). Do przedwojennych znalezisk skarbów brązowych (Mokrý 1 i 2, Peklo nad Zdobnicí: stan. 61, 62, 73) dołączyły powojenne odkrycia z miejscowości Pulice, Horní Spáleniště, Vojenice (prawdopodobnie trzy skarby znaleziono w latach 1925–1930 na obszarze lub w okolicy cmentarzyska: stan. 80, 86, 99), przypuszczalnie na ten czas przypada odkrycie dyskusyjnego zespołu z Bohdašina (stan. 6). Cmentarzyska i osady zostały odkryte podczas budowy fabryki w Dobrušce (stan. 19), domu w pobliżu dworca kolejowego w Opočnie (stan. 67, pierwsze odkrycia zarejestrowano jeszcze podczas orki), w Rychnovie (stan. 83), kolejne odkrycia odnotowano podczas prac polnych w Třebešovie (stan. 89), w ogrodzie w Domašinie (stan. 20), natomiast w lesie zostało zidentyfikowane cmentarzysko kurhanowe pod Semečnicami na wzgórzu Chlum koło Dobrušky (stan. 85).

Lata 30. i 40. XX w. są bardzo ubogie pod względem odkryć. Można wśród nich wymienić rozorany skarb spod Čánki (stan. 11), który został prawdopodobnie zarejestrowany dwa razy (1938 i 1944 r.) i zachował się w kolekcji Klena, tak samo jak siekiera wydobyta z koryta rzeki Złoty Potok (Zlatý potok) koło Pohoří (stan. 76).

Najtrudniejszy etap przypadł na lata powojennej odbudowy i reżimu komunistycznego. Chociaż budowa przemysłu i infrastruktury na interesującym nas terenie nie dokonywały się tak intensywnie jak w innych regionach, prowadzono jednak pewne prace budowlane i odkrycie w latach 1941–1980 tylko pięciu nowych stanowisk może zaskakiwać. Zwraca uwagę brak w tym czasie osób zainteresowanych ratowaniem zabytków. W regionie nie pracował wtedy żaden wykształcony w zawodzie archeolog; najbliższą placówką zatrudniającą czasowo specjalistę było muzeum w Hradec Králové. Jan Tomský (w muzeum pracował tylko w okresie 1951–1954) opublikował znalezisko ostrza miecza ze stanowiska Val (stan. 96) wraz ze wspomnianym wyżej rzekomym depozytem z Bohdašina (Tomský 1950). Po jego spowodowanym przyczynami politycznymi przeniesieniu do pracy w przemyśle brak archeologa, dopiero pod koniec lat 50. w muzeum znów pojawił się archeolog w osobie Víta Vokolka. Jego działalność wiąże się z opracowaniem i publikacją znalezisk grobowych z okresu pól popielnicowych z regionu (Vokolek 1966, 1999, 2003). Oprócz znalezisk w znanych już miejscach zaczęły pojawiać się nowe

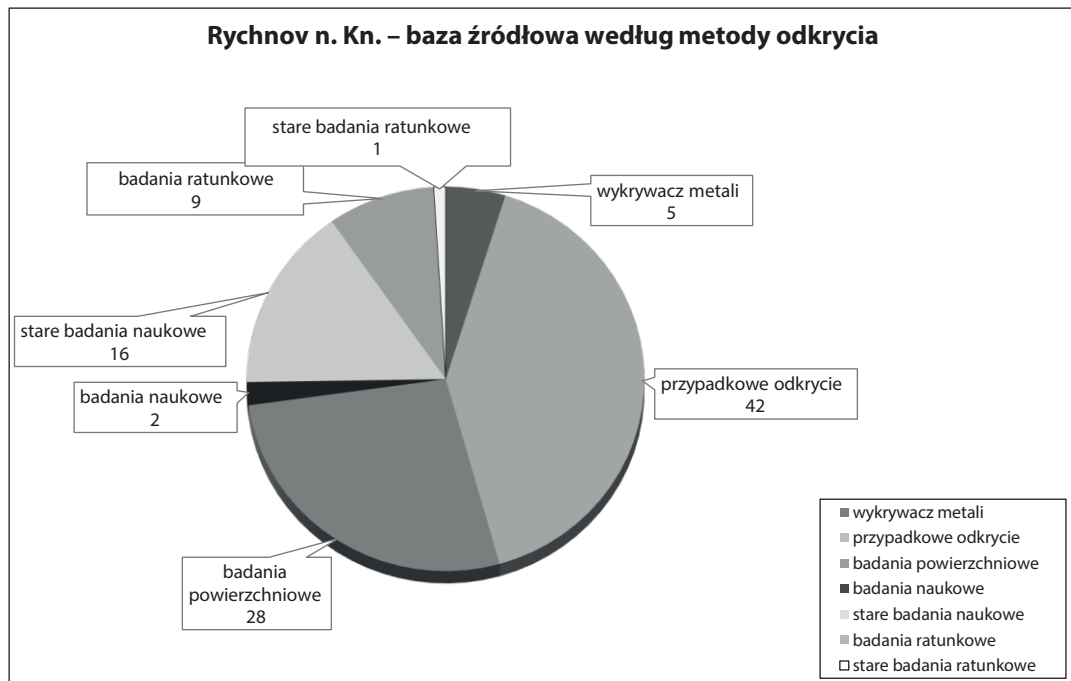
dzięki zastosowaniu badań powierzchniowych. W latach 60. przeprowadzano je jeszcze sporadycznie (stan. 8, 90), bardziej systematycznie badania powierzchniowe zaczęto przeprowadzać od lat 80.

W latach 1981–1990 liczba nowo odkrytych stanowisk gwałtownie wzrosła do dwudziestu ze względu na zbieżność działań dwóch pokoleń – archeologa amatora Jana Bočka (okolice Náchodu i Nového Města nad Metują; stan. 3, 4, 22, 23, 28, 59, 63, 71, 75, 81), a następnie studentów archeologii Bohumíra Dragouna (okolice Opočna i Rychnova: stan. 13, 16, 25, 27, 50, 70, 81) i Jerzego Militkiego (okolice Kostelca; kontynuacja badań 1991–2000: stan. 24, 36, 43, 44, 45). Wspomniani badacze przeprowadzili głównie badania powierzchniowe, ale w razie potrzeby realizowali także małe akcje ratownicze we współpracy z muzeami. Stopniowo w regionie dzięki nim pojawiają się nowe stanowiska, zwłaszcza dzięki pracy profesjonalnego archeologa w muzeum powiatowym (Martina Beková, od 1985 i 1989 r.).

Okres po roku 2000 charakteryzuje się absolutną dominacją ratowniczych badań archeologicznych (2001–2010: 5, 2011–2018: 9, z czego 6 w ramach kompleksu osadniczego z centrum w Kostelcu nad Orlicí: stan. 33–35, 37–42; następnie szczególnie w rejonach Černíkove i Doudleby n. O.: stan. 12 i 26), najczęściej podczas budowy domów jednorodzinnych lub osiedli mieszkalnych oraz np. budowy sieci gazowej lub wodociągowej. W latach 2011–2018 udana współpraca muzeów z odpowiedzialnymi amatorskimi użytkownikami wykrywaczy metali skutkuje zawiązaniem się stałej grupy współpracującej z muzeum. Dzięki wolontariuszom i ich pracy zarejestrowano kolejne znaleziska (5 nowo zidentyfikowanych i profesjonalnie wydobytych skarbów brązowych: stan. 30, 47, 58, 84, jeszcze nieopracowane). W okresie tym prowadzono również systematyczne badania powierzchniowe z użyciem wykrywacza metali znanych już stanowisk wielokulturowych, w których kultury pól popielnicowych stanowią ważny element osadnictwa (Třebešov – stan. 89, Pulice – stan. 81 itp.).

Można zatem podsumować, że baza źródłowa w regionie w dużej mierze zależy od zbiorów powierzchniowych, klasyczne badania wykopaliskowe miały do niedawna stosunkowo niewielki udział, duża część przedmiotów to stare, najczęściej przypadkowe znaleziska o niepewnej lokalizacji (ryc. 6). Problemem jest zarówno identyfikacja znaleziska z już znaną lokalizacją, jak i rozszyfrowanie przypadków, gdy dwa znaleziska pochodzą z tej samej lokalizacji lub nawet są tym samym znaleziskiem; przykładem tego jest cmentarzysko w Rychnovie nad Kněžnou (stan. 83), o którym od dawna wspomniano w literaturze pod nazwą Dlouhá Ves, w wyniku czego wystąpiło wrażenie, że były to dwa różne stanowiska (Beková, Němec 2008).

Okazuje się również, a jest to jeszcze ważniejsze, że pierwotne określenie rodzaju stanowiska, które występuje w literaturze fachowej, jest często niewystarczająco uzasadnione i wymagać będzie gruntownej rewizji. Na przykład odróżnienie osad od cmentarzysk tylko w kontekście znalezisk powierzchniowych jest skomplikowane przez to, że oprócz złe wypalanej ceramiki grobowej (tj. pogrzebowej, produkowanej bezpośrednio jako dary grobowe) na cmentarzyskach pojawia się również duża ilość ceramiki stosowanej w gospodarstwach

Ryc. 6. Wykres rozwoju bazy źródłowej w regionie według metody odkrycia (stare badania = do 1945 r.). Oprac. Z. Bláhová-Sklenářová.

domowych w osadach, technicznie lepszej, odkrywana u podstawy pierwotnych kurhanów (jako pozostałości po ceremoniach pogrzebowych: Vokolek 1993, 56). Jednocześnie przedmioty z brązu uszkodzone przez ogień mogą pochodzić nie tylko z grobów ciałopalnych, jak się powszechnie przyjmuje, ale także ze skarbów, w których, zgodnie z ostatnimi odkryciami, również występują, często jako ich główny składnik. Starsze amatorskie badania powierzchniowe bywają niedostatecznie precyzyjnie zlokalizowane, zwykle nie są one też precyzyjnie datowane i służą raczej jako dowód aktywności ludności danego okresu w określonym miejscu. Wreszcie niezbędna będzie rewizja starszych badań wykopaliskowych, w których oryginalne interpretacje są często zaczerpnięte z literatury powstałej w epoce odkrycia, chociaż ostatnie odkrycia sugerują lub dokumentują inną sytuację. Przykładem jest kwestia obecności współczesnej cmentarzyska osady (stan. 90) na terenie nekropolii pod Třebešovem (stan. 89), której dowody bardziej sugerują jej istnienie w późniejszych protohistorycznych fazach osadnictwa (por. Kočtůch 2018), oraz problemu grobów szkieletowych bez wyposażenia na tym cmentarzysku, które zgodnie z najnowszą analizą prawdopodobnie należą jeszcze do eneolitu (Beková 2019, 99). Wszystkie te elementy należy uznać za punkt wyjścia do dalszych badań prowadzących do przerwania błędnego kręgu powtarzania nieaktualnych lub fałszywych danych, które dostarczają mylnych informacji i nawet mogą znacząco zniekształcić wyniki analiz.

Podobnie można stwierdzić luki w rozwiązywaniu określonych problemów. Możliwości archeobotanicznego badania krajobrazu i rozwoju roślinności są w regionie stosunkowo ograniczone. Szanse na pozyskanie makroszczątków roślinnych z obiektów archeologicznych okazują się minimalne ze względu na procesy pedomorficzne: w cegielni Kostelec w warstwach łuzyczych odkryto liczne obiekty z białym

wypełnieniem (Beková, Bláhová 2016) albo kredowobiałym (późny okres brązu do okresu halsztackiego), lub białoszarym (z okresu halsztacko-lateńskiego). Jak wykazał J. Prostředník w miejscowościach wokół Turnova, wynik a to z połączenia rodzaju gleby i ograniczonych czasowo warunków klimatycznych, co stanowi dowód na procesy redukcji w agresywnym podłożu, a mianowicie pojawienie się pierwotnie pseudoglebów uwarunkowanych litogenicznie, które wpłynęły na badany okres; ceramika silnie koroduje w tych wypełniskach (Prostředník 2014, 263), kości i resztki roślinne w ogóle się nie zachowują.

Paradoksalnie dobrze zachowane próbki makroszczątków są znane z grobów ciałopalnych: na przykład wyniki analizy antrakologicznej z nowych badań cmentarzyska Vojenice, przeprowadzonych przez Jana Nováka (dotychczas opracowano tylko sezon 2015, 1317 węgli; niepublikowane, raport dla FFUK Novák 2017). Najliczniejszymi gatunkami drzew były: sosna zwyczajna (*Pinus sylvestris*; 25,7%), wierzba/topola (*Salix/Populus*; 21,0%), brzoza (*Betula* sp.; 19,2%), dąb (*Quercus* sp.; 17,4%) i buk (*Fagus sylvatica*, 12,3%), śladowe ilości grabu (*Carpinus betulus*; 2,1%), lipy (*Tilia* sp., 0,8%), klonu (*Acer* sp.; 0,6%), leszczyny (*Corylus avellana*, 0,5%) i białej jodły (*Abies alba*, 0,4%). Proporcje nie były zrównoważone, ale różniły się w poszczególnych próbkach, tj. w kontekście poszczególnych grobów. Powtarzające się gatunki drzew z węgli drzewnych znalezionych w grobie mogą świadczyć zarówno o składzie drzewostanów w tym obszarze w młodszym i późnym okresie EB, jak i o zasadach selekcji gatunków drewna na pogrzeb. Zwęglone nasiono soczewicy z grobu 220 dowodzi nie tylko jej uprawy w tym czasie (jest już znana z innych miejscowości, choć wątpliwe, by wyrosła w Podgórzu Orlickim), ale prawdopodobnie także jej roli w ceremoniach pogrzebowych – być może więcej informacji dadzą analizy innych próbek.

Ryc. 7. Kostelecki mikroregion osadniczy od południowego wschodu ze wzgórza Kastelu (wysokość 445 m n.p.m.). Na pierwszym planie Kostelec n. O. – centrum miasta, na prawo z kominem cegielnia, w oddali na lewo Častolovice. W tle Góry Orlickie. Fot. R. Bláha, grudzień 2015

STABILNE OSADNICTWO W PREHISTORII, JEGO DYNAMIKA I POWIĄZANIA

Jak wynika z przedstawionego powyżej obrazu, baza źródłowa w badanym regionie powstawała w przeszłości bardzo nie-regularnie, co wiąże się z nierównomierną reprezentacją rodzajów znalezisk w zidentyfikowanych okresach osadniczych. W starszych odcinkach pradziejów aktywność ludzka w regionie była epizodyczna; po paleolicie wyraźniej jest zarysowany dopiero eneolit, właśnie na ziemi kosteleckiej. Specyficznym stanowiskiem była cegielnia Kostelec, sama w sobie będąca unikatowym odkryciem w skali regionu, która wyróżnia się tym, że jest jedyna na tym obszarze i ma wyraźnie szersze spektrum udokumentowanych kultur (Beková, Militký 2016, 305–306). W ciągu ostatnich dwudziestu lat sytuacja uległa zmianie dzięki regularnym inspekcjom na budowach i ciągłym poszukiwaniom przy pomocy grupy miłośników historii; stopniowo odkrywane są stanowiska z niemal wszystkich okresów prehistorycznych i wczesnych czasów historycznych. Potwierdza się jednak, że właśnie w młodszym i późnym okresie EB i w okresie halsztackim Podgórze Orlickie było zasiedlone najintensywniej na przestrzeni pradziejów, w najszerszym zakresie i po raz pierwszy systematycznie. Porównywalne z nim jest dopiero osadnictwo średniowieczne. Większość z nowo odkrytych stanowisk i znalezisk nie była jeszcze publikowana.

Na podstawie rozmieszczenia znanych stanowisk na interesującym nas obszarze można zdefiniować trzy mikroregiony osadnicze. Pierwszy z nich, w okolicach Dobrušky i Opočna (ryc. 3a), ukazuje osadnictwo w młodszej i (przynajmniej częściowo) późnej epoce brązu; osadnictwo okresu halsztackiego jest tu słabo udokumentowane i już od okresu HaB widoczna jest wyraźna tendencja do przechodzenia na niżej położone tereny wzdłuż środkowego i dolnego biegu rzeki Dědina/Zlatý potok, gdzie znajduje się zachodnia krawędź mikroregionu osadniczego. Na wschodzie był on ograniczony przez wyżynę Pogórza Orlickiego na wschód od Dobrušky, zaś na północnym

zachodzie jest połączony ze zlewnią rzek Metuji i Łaby, dalej otwarty na Hradec Králové. Od Hradca Králové do Jaroměřa ciągnie się pas prawie nieprzerwanego w czasie i przestrzeni osadnictwa, w młodszym okresie EB równoległego do dobruško-opocheńskiego skupiska osadniczego. Do tego mikroregionu należy grodzisko Chlum koło Dobrušky (57) oraz sąsiadujące z nim cmentarzysko kurhanowe i skarb brązowy (stan. 84, 85), cmentarzysko kurhanowe pod Běstvinami i osady w jego pobliżu (stan. 3–5), skupiska osadnicze w okolicach miejscowości České Meziříčí (stan. 13–18), Domašín u Dobrušky (stan. 22–23), Opočno (stan. 67–72), Pulice (stan. 79–81) i in., wieś Mokré z dwoma skarbami datowanymi na HaA2/HaB1 i młodszą osadą (stan. 60–63), do strefy marginalnej należy zaś także nowo przebadane cmentarzysko Vojenice z kilkoma skarbami ozdób obręczowych z brązu znalezionymi przed wojną (stan. 99–101).

Drugi mikroregion osadniczy z centrum w Kostelcu n. O. (ryc. 3b) położony jest dalej na południe na niższym obszarze nad rzeką. Coraz bardziej prawdopodobne jest, że historyczne miasto Kostelec, położone na strategicznym wzgórzu nad zwięzającą się doliną Orlicy, zlokalizowano w miejscu starszego centrum kultury łużyckiej i być może śląskiej¹, chociaż fortyfikacje z czasów kręgu kultur pól popielnicowych nie zostały jeszcze udokumentowane – mogły one zostać zniszczone przez zabudowę miejską lub fortyfikacje średniowieczne. Ważnym wskaźnikiem jest ponadprzeciętnie gęsta koncentracja znalezisk osadniczych (łużyckich bezpośrednio na terenie historycznego rdzenia oraz platěnickich w jego otoczeniu), a zwłaszcza obecność rozległego i długotrwałe użytkowanego cmentarzyska. Ziemia kostelecka w węższym znaczeniu jest izolowaną wyspą lessową, kotliną z cieplejszym mikroklimatem (ryc. 7);

¹ W niniejszym artykule zastosowano podział chronologiczny kręgu kultur łużyckich pól popielnicowych nawiązujący do starszej koncepcji J.L. Pića – por. Novák 2014, 20–21, Tab. 2: kultura/faza łużycka/okres łużycki = młodsza epoka brązu (dokładniej Reinecke BC/BD – HA/HB), śląska = późna EB (HA/HB – HB/HB) i platěnicka = okres halsztacki, w fazie późnej (halsztacko-lateńskiej) częściowo też okres lateński według warunków regionalnych.

szerszy region Kostelca obejmuje również dolne biegi rzek Bělá, Kněžná, Zdobnice oraz środkowy i dolny bieg Dzikiej Orlicy. Ostatnio nastąpił znaczny wzrost liczby odkrywanych tu stanowisk i znalezisk z okresu halsztackiego – kultury platěnickiej, która dzięki temu zaczęła dominować w badanym regionie. Do znanego cmentarzyska, trwającego przez cały okres funkcjonowania wschodnioczeskiego odłamu kręgu łużyckich pól popielnicowych (nieopracowane całościowo, jak dotąd tylko częściowo publikował Vokolek 1999, 70–78; 2003, 132–133), udało się znaleźć osady łużyckie, śląskie, a ostatnio głównie platěnickie aż do późnego okresu halsztackiego – z jednej strony w cegielni przebadano duże obszary (stan. 31–33), z drugiej strony stanowiska są wielokrotnie rejestrowane bezpośrednio w obszarze miejskim w niewielkich sondażach, jednak nie w historycznym centrum lub w jego pobliżu (stan. 34–44; dla wszystkich miejscowości: Beková, Bláhová 2016; Beková, Militký 2016; Bláhová-Sklenářová, Beková w przygotowaniu). Obszar ten jest stale połączony z bogatym osadnictwem sąsiedniego obrębu ewidencyjnego Doudleby n. O. (24–26). Osadnictwo rozciąga się wzdłuż prawobrzeżnej terasy Dzikiej Orlicy na wschód od Kostelca i jest udokumentowane przez cały okres funkcjonowania kręgu kultur łużyckich. Jedynie osiedle kultury platěnickiej Doudleby – „Loučka” (opracowanie w toku) zostało tutaj bardziej systematycznie i nowocześnie przebadane. W Doudlebach nie znamy odpowiadającego osadzie cmentarzyska, co potwierdza hipotezę o centralnej roli cmentarzyska w Kostelcu.

Na równoległe przemiany wskazują odkrycia w sąsiednim regionie Rychnova, w którym można zdefiniować trzeci, mniejszy mikroregion osadniczy. Oprócz starszych, jednak dających się zinterpretować, znalezisk grobowych z okolic dworca kolejowego w Rychnovie (stan. 83, głównie kultury śląska i platěnicka) i jeszcze niezwyfikowanych w Domašinie (stan. 21), dodano nowo odkrytą i w większym zakresie przebadaną osadę platěnicką w pobliskich Černikovicach (12). Nowe badania powierzchniowe poszerzyły wiedzę na temat rozwoju cmentarzyska Třebešov, znanego z wcześniejszych badań (stan. 89–91; Kočtůch 2018; zob. poniżej).

Jak dotąd zidentyfikowano w regionie niewiele wyżynnych lokalizacji osadniczych związanych z kręgiem łużyckich pól popielnicowych. Do właściwej kultury łużyckiej, czyli do młodszego okresu epoki brązu (dokładniej Reinecke BC/BD – HaA/HaB) odnoszą się znaleziska ze wzgórza Chlum koło Dobrušky (Mělčany, stan. 57) i z Hradiště koło Velké Ledskiej (Velká Ledská, stan. 97), jednak w obu przypadkach świadczą o tym tylko badania powierzchniowe – żadne z wyżej wymienionych stanowisk nie zostało przebadane wykopaliskowo. Nie mają one czysto centralnej lokalizacji, leżą raczej na obrzeżach mikroregionów osadniczych, jednak w pobliżu nie ma innej takiej osady. Z okolic Chlumu koło Dobrušky znane są liczne osady, cmentarzyska i skarby z młodszej epoki brązu; u podnóża wzgórza znajduje się cmentarzysko kurhanowe kultury łużyckiej (Semechnice, stan. 85). Rozważa się jego powiązania ze źródłami złota w okolicy, które to relacje miały znaczenie właśnie w młodszym (czy też już w środkowym) okresie epoki brązu, później natomiast już nie (Novák 2006). Hradiště pod Velką Ledską leży między mikroregionem rychnovskim a niewielką, raczej łużycką enklawą osadniczą w pobliżu miasta Týniště n. O., niedaleko cmentarzyska Třebešov (stan. 89), którego

początki przypadają na młodszy okres EB, jednak głównym czasem jego użytkowania jest, w świetle zachowanych materiałów, późny okres EB, natomiast pochówki z okresu halsztackiego (kultury platěnickiej) są (jak dotąd?) dokumentowane tylko sporadycznie; skarb Častolovice–„Na čápích” z fazy HaB3 (stan. 9) niewątpliwie należy do zaplecza Hradiště. Być może tylko luka w wiedzy lub brak źródeł jest przyczyną braku znalezisk osadniczych i grobowych, które odpowiadałyby w czasie nowo odkrywanym artefaktom brązowym z okresu halsztackiego na obszarze Hradiště, takim jak para nagolenników siodłowych, uszkodzona szpila z dwiema tarczkami spiralnymi itp. W przypadku obu lokalizacji spekuluje się czasem na temat symbolicznej funkcji znalezisk, jednak brak badań uniemożliwia potwierdzenie lub obalenie tego poglądu.

Mikroregion choceński (położony w powiecie Ústí n. O.) z koncentracją cmentarzysk fazy łużyckiej i skarbow z horyzontu Bošín-Chvojenec (HaB1) obejmuje dwa niezbyt odległe od siebie grodziska Běstovice i Zářecká Lhota, badane archeologicznie, z których pierwsze zostało najwyraźniej wzniesione w młodszym okresie epoki brązu, fortyfikacje drugiego mają fazy łużycką i śląską (Novák 2008, 108). Ziemia choceńska stanowi swoistą przełęcz w kierunku okolic miast Vysoké Mýto, Chrudim i Pardubice na zachodzie oraz Litomyšl i Polička na południowym wschodzie, która łączy Podgórze Orlickie z głównym, wówczas prawdopodobnie bardzo uczęszczanym, korytarzem o przebiegu wschód–zachód między Czechami a Morawami. W górnym biegu Metuji udokumentowano koncentrację umocnionych osad i skarbow z późnego okresu epoki brązu w Novym Měście nad Metują oraz w jego bezpośrednim otoczeniu, w sąsiedniej Połabi, hipotetyczne grodzisko łużyckie w Jaroměři i Rotemberk koło Smiřic (Novák 2008, 109). Sporadyczne znaleziska z góry zamkowej Potštejn (stan. 80), gdzie prawdopodobne ślady osadnictwa pradziejowego zostały zniszczone przez późniejszą średniowieczną i nowożytną działalność człowieka, sugerują wykorzystanie tego wyraźnego wyniesienia nad Dziką Orlicą w późnym okresie epoki brązu i okresie halsztackim. Z Kostelca n. O. brakuje dowodów na pradziejowe fortyfikacje; lokalizacja była względnie chroniona z trzech stron przez naturalne zbocza, więc mogło istnieć tylko prowizoryczne umocnienie, jeśli w ogóle istniało, a po stronie północnej teren jest zniszczony przez zabudowę. Dodatkowo zakłada się istnienie w tych samych miejscach (i poszukuje się ich tu) fortyfikacji średniowiecznych, które mogły (podobnie jak na wielu innych stanowiskach) wykorzystać i zniszczyć fortyfikacje pradziejowe.

Ostatnio, dzięki wolontariuszom współpracującym z muzeum, rosnącą grupą znalezisk są skarby przedmiotów metalowych (aktualna klasyfikacja: zob. Kytlicová 2007; Smejtek, Lutovský, Militký 2013, 13–28, tab. 20). Są to głównie artefakty z brązu, chociaż w ramach ekumeny łużyckich pól popielnicowych w północno-wschodnich Czechach znaleziono tu również złote druty i inne półprodukty; złote przedmioty odnajdywano pojedynczo (stan. 17–18, 58; problematyczna identyfikacja, odkrycia nie były dobrze udokumentowane, mogły pochodzić z grobu) lub wraz z przedmiotami brązowymi (stan. 73). Skarby brązowe należą głównie do tradycji kultury łużyckiej (zestawy bransolet, naramienników lub nagolenników), ale w okresie HaA pojawiają się ostatnio zestawy z fragmentami wyrobów brązowych i bryłami surowego brązu

lub miedzi, w jednym wypadku znaleziony został także typowy skarb ułamków nawiązujący do obszaru górnodunajskich i środkowodunajskich pól popielnicowych (stan. 84).

Do okresu mogiłowo-łżyckiego (Reinecke BC/BD, horyzont skarbów Chrast-Velim) poza niewielkim zespołem z Čánki (stan. 11) odnoszą się tylko pojedyncze znaleziska brązów, wyraźny jest dopiero horyzont skarbów Kosmonosy (HaA1–2), do którego należy 8 do 10 zespołów (datacja stan. 61 i 62 oscyluje między horyzontem Kosmonosy i Bošin-Chvojenec; w przypadku stan. 48 nie jest pewne, czy jest to skarb czy grób): trzy nowo zidentyfikowane (stan. 30, 58, ewentualnie 84) powiększyły tę grupę znalezisk w dorzeczu rzeki Dědiny, związaną prawdopodobnie ze znaleziskami przy rzece Metuji, które wiążą się z mikroregionem w okolicach Hradca Králové. Przeważnie łączą charakterystyczne ozdoby obręczowe z sierpami, siekierkami, zawierają ich fragmenty i bryły surowego brązu lub miedzi; czyste zestawy ozdób obręczowych pochodzą wyłącznie z Pulic (stan. 80) i Vojenic (stan. 99); zestawowi bransoletki typu Čepí z Klášteru nad Dědinou (stan. 30) towarzyszyły zapewne inne małe przedmioty, ich fragmenty i bryły surowca (orka całkowicie zakłóciła położenie skarbu). Skarb z Semechnic (stan. 84) składem odpowiada skarbowi typu (horyzontu) Lažany w Czechach Środkowych. Skarby typu Bošin-Chvojenec (HaB1) tworzą niewielkie nagromadzenie w regionie koło miasta Choceň, który jest raczej związany z południową drogą z Moraw w kierunku Łaby, wzdłuż rzeki Loučnej; w ramach badanego obszaru należy w tym kontekście wskazać skarb Kostecké Horky (stan. 47). Skarby łżyckie w regionie wykazują pewien związek ze współczesnymi sobie grodziskami (z nowych np. Semechnice – stan. 84), podczas gdy koncentracja na południowy zachód od Opočna może wskazywać na istnienie jeszcze niezidentyfikowanego grodziska (stan. 47, 58, 61, 62). Nieliczne znaleziska z horyzontu Lžovice-Slezské Předměstí (HaB3) należą do „skarbow złomu” z tego okresu (Častolovice – stan. 9; Spáleníště? – stan. 86). Skarby z okresu halsztackiego w środowisku łżyckiego kręgu pól popielnicowych we wschodnich Czechach znajdowane wyjątkowo, reprezentowane są przez zestaw tordowanych naszyjników z Velkeho Třebešova koło miejscowości Česká Skalice, położonego nieco na zachód od badanego obszaru (Kytlicová 2007, 313; Smejtek, Lutovský, Militký 2013, 384; na temat pojawiających się obecnie morawskich skarbów tego okresu Fojtík, Golec, Rybářová 2018).

Łżne znaleziska brązowych artefaktów, stosunkowo powszechne w regionie, muszą najpierw zostać poddane przeglądowi i korektom identyfikacji oraz okoliczności odkrycia, więc do tej pory tylko dziesięć z nich zostało uwzględnionych w analizie; mieszczą się one we wszystkich fazach kręgu kultury łżyckiej w naszym regionie. Niektóre z nich (stan. 2, 6?, 54, 66, 74, 96) znaleziono na obszarach peryferyjnych, raczej słabo zaludnionych. Znaleziska pojedynczych przedmiotów z wyższych regionów są tradycyjnie uważane za dowody komunikacji, wydobywania cennych surowców naturalnych lub pozyskiwania drewna, polowania, bądź też prowadzą do refleksji na temat zachowań rytualnych (depozyt jednostkowy, przejścia, miejsca sakralne). Ustalenia z Alp i Karpat przypominają o możliwości prowadzenia pasterstwa górskiego (hodowla górska, wypas, pasterstwo transhumancyjne). Przykładem takiego znaleziska mogą być brązowe bransoletki z Pěčina (stan. 74),

jedna datowana na środkowy okres epoki brązu, a druga z innego miejsca na okres halsztacki, lub siekiera ze skrzydełkami środkowymi z Rokytnicy w Górach Orlickich (stan. 102). Nie jest to jednak wystarczająca baza dla bardziej szczegółowych rozważań na temat penetracji osadnictwa w wyższe partie terenu, prospekcji lub działalności górniczej, czy też na temat tras komunikacyjnych prowadzących do Kotliny Kłodzkiej. Ostatnio M. Salaš przyczynił się do badania tego zjawiska, proponując terminy „bufor ekumeny” lub „oscylujące peryferie” (Salaš 2017), podczas gdy połączenie skarbów i pojedynczych znalezisk z brązu w tym pierwotnie nierolniczym krajobrazie z bardziej nierównym terenem na wyższych obszarach wielokrotnie obserwowano na Morawach i w Czechach (Salaš, Jarůšková 2017).

UWAGI KOŃCOWE

Teren powiatu Rychnov nad Kněžnou, mimo że położony na peryferiach, wykazuje w czasach kręgu kulturowego pól popielnicowych interesujący rozwój, a powyższy przegląd sugeruje, że intensywniejsze badania mogłyby przynieść doniosłe rezultaty. Dotychczas udało się zidentyfikować dwie lub trzy koncentracje stałego osadnictwa, które, jak się wydaje, nawiązują do siebie chronologicznie. Starsza, datowana na młodszy okres epoki brązu koncentracja (mikroregion osadniczy) sąsiaduje na północy i północnym zachodzie z do dziś ważną strefą komunikacyjną wzdłuż Łaby, Úpy i Metuji prowadzącą z wschodnich Czech do Kotliny Kłodzkiej i na Dolny Śląsk (Novák 2006; por. w okresie wpływów rzymskich Bohr 2012, 47ff., Ryc. 5, Ryc. 16). Tędy też najprawdopodobniej w tymże czasie przebiegał tzw. szlak bursztynowy. M. Novák (2006, 228; 2015, 80, 173) zauważa oznaki przesunięcia znaczenia szlaku komunikacyjnego z rzeki Metuji w epoce brązu do rzeki Úpy w okresie halsztackim, zapewne w związku z pogarszającym się klimatem, które mogło towarzyszyć wzrostowi znaczenia hodowli zwierząt gospodarskich kosztem rolnictwa lub przesunięciu dalekosieżnych tras ku zachodowi w wyniku inwazji scytyjskiej. Wskazuje jednocześnie, że znaczenie tego obszaru nie musiało polegać wyłącznie na roli komunikacyjnej, ale może raczej związane było z lokalnymi źródłami surowców, na które w pewnych okresach istniało zapotrzebowanie. Utrata znaczenia dorzecza górnej Metuji może wiązać się ze spadkiem znaczenia mikroregionu osadniczego Dobruška–Opočno, na co wskazuje spadek liczby znalezisk. Przyczyny względnego rozwoju drugiego mikroregionu osadniczego z ośrodkiem w Kostelcu n. O. we wczesnej epoce żelaza można hipotetycznie powiązać z przemieszczeniem się osadnictwa na nizinne tereny we wczesnej epoce żelaza, co obserwujemy również w innych regionach (por. Pokorný, Dreslerová 2007, 49–50) – podobną tendencję wydają się wskazywać stanowiska w dorzeczu Dědiny (ryc. 1). Związek koncentracji Kostelca z aktywnymi ośrodkami kultury platěnickiej w regionie miast Chrudim, Pardubice i w szerszym sąsiedztwie Smřic, a być może poprzez dalekie trasy nawiązującego do jeszcze bardziej dynamicznego osadnictwa kultury platěnickiej na Morawach, zapewne wykażą dalsze badania. Izolowane znaleziska halsztackie w wyższych partiach Gór Orlickich wskazują również na możliwe połączenie z ziemią kłodzką, która z pewnością nie była wówczas pustką osadniczą

(por. groby Kłodzko-Jurandów Skiba: Baron, Nowak, Bohr 2018, 90–92, ryc. 3).

Na język polski przełożył Michał Beda, Sławomira Ruta.

LITERATURA:

- Baron J., Nowak K., Bohr M. 2018. Kotlina Kłodzka w czasach pól popielnicowych. Główne zagadnienia i potrzeby badawcze. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 60/1, 89–101.
- Beková M. 2019. Třebešov – dvojí posun v nejstarší historii. *Orlické hory a Podorlicko* 26, 36–47.
- Beková M., Bláhová Z., 2016. Sídliště lužických popelnicových polí v cíhelně v Kostelci nad Orlicí (okr. Rychnov nad Kněžnou), (w:) M. Popelka, R. Šmidtová, P. Burgert, J. Jílek (ed.), „...tenkrát na východě...“, Sborník k 80. narozeninám Víta Vokolky, *Præhistorica XXXIII/1–2*, 19–30.
- Beková M., Militký J., 2016. Od doby kamenné po vznik města. Pravěké osídlení na území města Kostelce nad Orlicí, (w:) Kostelec nad Orlicí v zrcadle času, Kostelec nad Orlicí: Město Kostelec nad Orlicí, 304–318.
- Beková M., Němec J., 2008. „Nově“ objevené pohřebiště kultury popelnicových polí, *Orlické hory a Podorlicko* 15, 249–255.
- Bína J., Demek J., 2012. Z nížin do hor. Geomorfologické jednotky České republiky. Praha: Academia.
- Bláhová, Sklenářová, Z. Beková M. (w przygotowaniu), The Lusatian Urn-field culture in the Orlice region during the Early Iron Age – the state of research and its perspectives, (w:) *Early Iron Age in Central Europe 2020, Papers of the international conference 4–6. 7. 2020* (preliminary title), *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne – Supplementum*.
- Bohr M. 2012. Kotlina Kłodzka w okresie rzymskim i wczesnym okresie wędrowek ludów. *Silesia Antiqua* 48, 39–69.
- Brunn W. A. von 1959. *Die Hortfunde der frühen Bronzezeit aus Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Čtverák V., Lutovský M., Slabina, M., Smejtek, L., 2003. *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Praha: Libri.
- Domečka L. 1931. Nález bronzových náramků v Pěčině. *Památky archeologické* 37 (NŘ I.), 61.
- Domečka L. 1935. Krajina při Divoké Orlici a jejích přítocích v době předhistorické. *Osvěta lidu* 38, č. 61, 63, 65.
- Filip J. 1936–37. Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Flídr A. 2005. Dějiny archeologického bádání na Podorlicku. *Orlické hory a Podorlicko* 13, 57–84.
- Fojtík P., Golec M., Rybářová K., 2018. Halštatský depot z Podomí – Zajbotu, okr. Vyškov. – Hallstatt Hoard from Podomí–Zajbot, Vyškov District. *Pravěk NŘ* 26, 39–54.
- Chvojka O., Jiráň L., Metlička M. a kol. 2017. Nové české depoty doby bronzové. Hromadné nálezy kovových předmětů učiněné do roku 2013. Díl 1, 2. České Budějovice – Praha – Plzeň: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Kalferst J. 2002. Sídliště v Kostelci nad Orlicí, okr. Rychnov nad Kněžnou. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 28, 63–76.
- Kalferst J., Sigl, J. Vokolek, V. 1989. Archeologické nálezy získané v letech 1987–1988. *Zpravodaj KMVČ* 16, 3–19.
- Kočtůch K. 2018. Třebešov (okr. Rychnov nad Kněžnou) – aktuální stav poznání areálu pohřebiště lužických popelnicových polí. *Archeologie východních Čech* 17 (2019), 26–72.
- Kytlicová O. 2007. *Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen* (PBF XX/12.). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Lehrberger E. et al. (eds.). 1997. *Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren: Herkunft – Technologie – Funde*. Bd. I–III. (PA-Suppl. 7.) Praha: Institute of Archaeology.
- Militký J. 1990. Sídlištní objekt lužické kultury z Kostelce nad Orlicí, okr. Rychnov nad Kněžnou. *Zpravodaj KMVČ* 17/1, 46–53.
- Militký J. 2006. Nálezy z pozdní doby halštatské až časně laténské z polykulturního sídlištního areálu v Kostelci nad Orlicí (okr. Rychnov nad Kněžnou), (w:) R. Sedláček, J. Sigl, S. Vencl (red.), *Vita archaeologica – Sborník Víta Vokolky*. Hradec Králové–Pardubice: Muzeum východních Čech v Hradci Králové; Východočeské muzeum v Pardubicích., 175–190.
- Moucha V. 2005. *Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen*. Praha: Archäologisches Institut der Akademie der Tschechischen Republik.
- Novák M. 2006. K poznání periferie osídlení kultury popelnicových polí v severovýchodních Čechách, (w:) R. Sedláček, J. Sigl, S. Vencl (red.), *Vita archaeologica – Sborník Víta Vokolky*, Hradec Králové–Pardubice: Muzeum východních Čech v Hradci Králové; Východočeské muzeum v Pardubicích, 225–229.
- Novák M. 2008. Hradiště doby popelnicových polí ve východních Čechách, (w:) Z. Měřinský, J. Klápště (ed.), *Moravskoslezská škola doktorských studií – Seminář 1* (Dissertationes archaeologicae brunenses pragensesque, Supplementum I). Praha–Brno: Univerzita Karlova; Masarykova univerzita, 107–122.
- Novák M. 2014. Pohřebiště z mladší a pozdní doby bronzové v Jaroměři–Čáslavkách. *Archeologie východních Čech* 7, 15–151.
- Paštiková L. 2014. Osídlení v mladší době bronzové až starší době železné v povodí Dědiny, FF UHK. Hradec Králové (maszynopis, praca niepublikowana), <https://ris.uhk.cz/flexpaper/flexpaper/simple-document.aspx?doc=11776.pdf#page=1> (dostup 17.3.2019).
- Prostředník J. 2014. Příspěvek ke genezi, metodice výzkumu a interpretaci některých neobvyklých projevů sídlištních objektů, (w:) M. Novák, P. Burgert (red.), *Sborník k počtu Jiřího Kalfersta*. Archeologie východních Čech – Supplementum 1. Hradec Králové: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, 257–281.
- Salaš, M. 2017. Bronzový depot z Ostrého vrchu u Vizovic jako příklad párové šperkové garnitury doby popelnicových polí a glosy k lokalitám neagrární oikumeny. *Pravěk NŘ* 25, 83–110.
- Salaš M., Jarůšková Z. 2017. Poznámky k současnému stavu fondu metalických depotů doby popelnicových polí v regionu Malé Hané. *Pravěk NŘ* 25, 119–136.
- Sigl J. 1979. Středověký objekt v Bolehošti, okr. Rychnov nad Kněžnou. *Zpravodaj KMVČ* VI, 106, 112.
- Smejtek L., Lutovský M., Militký J., 2013. *Encyklopedie pravěkých pokladů v Čechách*. Praha: Libri.
- Tomský J. 1950. Nález bronzů v Bohdašíně. *Archeologické rozhledy* 2, 224–226.
- Tůma J. 1998. Pravěké osídlení Kladska. *Kladský sborník* 2, 43–81.
- Vávra M., Šťastný D. 2007. Opevněné centrum ve Velimi (střední Čechy), (w:) J. Baron, I. Lasak (edd.), *Long distance trade in the Bronze Age and Early Iron Age. Conference materials*, Wrocław, 19–20th April 2005. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 57–70.
- Vokolek V. 1966. Pohřebiště a sídliště lidu popelnicových polí v Třebešově (Fontes Musei Reginaehradecensis – Supplementum 3.), Hradec Králové: Krajské muzeum.
- Vokolek, V. 1993. Lužické pohřebiště v Běstovicích. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 19, 54–59.
- Vokolek V. 1999. Východočeská halštatská pohřebiště. Pardubice: Východočeské muzeum v Pardubicích.
- Vokolek V. 2003. *Gräberfelder der Lausitzer Kultur in Ostböhmen – Pohřebiště lužické kultury ve východních Čechách*. I, II (FAP 27.) Praha: Národní muzeum.

Archiwum i zasoby elektroniczne

- Novák J. 2017. Vojenice – antrakologická analýza. [praca niepublikowana.] Excerpta: Excerpta© – rešeršní databáze archeologických lokalit a nálezů, Archeologické oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové.
- Mapy.cz–Turistická [16.3. 2020]: www.mapy.cz, Změnit mapu – Zeměpisná. On-line: <https://mapy.cz/zemepisna?x=16.4841148&y=50.1503510&z=10&l=0>
- SAS: Státní archeologický seznam ČR, <https://iispp.npu.cz/rozcestniky/isad>

Adres redakcji / Editor's address:
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Archeologii
ul. Szewska 48, 50-139 Wrocław
ssa.redakcja@uwr.edu.pl
<http://ssa.archeo.uni.wroc.pl>

ISBN 978-83-61416-15-9
ISSN 0520-9250